

Anna Putyńska
Leszek Putyński

Wychowanie do życia w rodzinie

Poradnik dla nauczycieli

Redakcja merytoryczna

Anna Borkowska, Marta Witkowska

Redakcja językowa i korekta

Joanna Fiuk, eKorekta24

Projekt graficzny, redakcja techniczna i skład

Barbara Jechalska

Projekt okładki

Aneta Witecka

Zdjęcie na okładce: © Halfpoint/Fotolia.com

© Copyright by Ośrodek Rozwoju Edukacji

Warszawa 2015

Wydanie I

Ośrodek Rozwoju Edukacji

00-478 Warszawa

Aleje Ujazdowskie 28

www.ore.edu.pl

ISBN 978-83-64915-49-9

Publikacja opracowana na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej

MINISTERSTWO
EDUKACJI
NARODOWEJ

ORE OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

Spis treści

1. Specyfika wychowania do życia w rodzinie jako przedmiotu szkolnego	3
Wychowanie do życia w rodzinie czy edukacja seksualna? Co jest domeną szkoły, a co rodziny? Kilka ważnych zasad prowadzenia lekcji.....	3
Spotkania informacyjne dla rodziców.....	8
2. Specjalista spoza szkoły czy ze szkoły?	9
2.1. Potrzeby rozwojowe nastolatka	9
Nastolatek ma potrzebę niezależności	10
Nastolatek potrzebuje zrozumienia.....	10
Nastolatek potrzebuje autorytetu	11
2.2. Szczególne kompetencje nauczyciela	12
Wiedza	12
Empatia	12
3. Szczególne wyzwania dla nauczyciela WDŻ	13
3.1. Trudne tematy	13
3.2. Trudne zachowania uczniów.....	15
Uwzględnij cechy rozwojowe uczniów i motywy działania	16
Skupiaj uwagę i działanie na tych, którzy chcą z tobą współpracować.....	16
Przygotuj dokładnie konspekt lekcji, ale nie przywiązuaj się do niego	17
Zachowaj intymność, ale stwarzaj też warunki do otwartości	17
Tak możesz pomóc uczniowi i sobie	17
4. Z czym warto się zapoznać?	18
Krótki przewodnik po praktycznych pomocach w prowadzeniu zajęć WDŻ	18
5. O Autorach	23

1. Specyfika wychowania do życia w rodzinie jako przedmiotu szkolnego

Wychowanie do życia w rodzinie czy edukacja seksualna? Co jest domeną szkoły, a co rodziny? Kilka ważnych zasad prowadzenia lekcji

Paradoks wpisany w dzieje ludzkości polega na tym, że chociaż rodzice i nauczyciele najlepiej mogą pomóc młodemu człowiekowi w przygotowaniu się do dorosłego życia, to w jego ocenie są wręcz przeszkodą. Dotyczy to zwłaszcza spraw związanych z seksualnością. Im bardziej starsi angażują się w przekazanie młodemu zasad, dobrych wzorców i doświadczeń, które uczyniłyby ich życie szczęśliwszym, a na pewno łatwiejszym, tym bardziej młodzi kwestionują te wskazówki. Poczucie odpowiedzialności każe dorosłym wykazywać troskę i czujność, z kolei potrzeba niezależności młodych nakazuje im eksperymentować, sprawdzać granice.

Młodzieńcza niezależność bez ograniczeń stawianych przez dorosłych skutkuje różnymi błędami życiowymi, często bardzo kosztownymi. Jeśli zaś rodzice są nadopiekuńczy, a młodzi się nie buntują, ci ostatni wyrastają na niezaradnych i niesamodzielnych ludzi. W tym ścieraniu się pokoleń większy wpływ na jego przebieg i ostateczne rezultaty mają dorośli. Sposób sprawowania przez nich pieczy, motywacja do szukania rozwiązań i umiejętności przekładają się na wybory młodzieży.

Przywilej i obowiązek wychowania dzieci mają przede wszystkim rodzice, a następnie szkoła jako instytucja edukująca i wspomagająca w wychowaniu dla ogólnego społecznego pożytku. Obecnie w Europie istnieją świetne – rzadko zdarzające się w historii – warunki do tego, by rodzina i szkoła mogły tak efektywnie i bez przeszkód współpracować. Jednak paradoksalnie te dwie instytucje, niezastępowalne w procesie wychowania, obniżyły w ocenie własnej i społecznej swoją skuteczność i kompetencje. Mają obecnie bardzo silną, choć nieformalną konkurencję. Jest nią ogólny przekaz kulturowy, na który składają się: różne prądy myślowe, zmienne kryteria wartości, brak powszechnie respektowanych punktów odniesienia, zgoda na powszechną dostępność informacji, operowanie pojęciami abstrakcyjnymi, jak: wolność, miłość, odpowiedzialność, przy braku jednolitych desygnatów tych pojęć.

Współczesne społeczeństwo nie respektuje niektórych osiągnięć psychologii i pedagogiki. A wiemy dzięki nim np., że rozwój intelektualny oraz specyfika funkcjonowania emocjonalnego dzieci i młodzieży nie pozwalają im na odbiór, zrozumienie oraz przetwarzanie wiedzy tak, jak umie to robić człowiek dorosły. Dzieci funkcjonują w świecie, w którym głos rodzica i nauczyciela jest tylko drobnym elementem w szumie różnych informacji. To świat, w którym samym dorosłym trudno się niekiedy odnaleźć.

Rodzice mają prawo do decydowania o własnych dzieciach. Rodzina i szkoła są niezbędne każdemu społeczeństwu. W rodzinie istnieją najbardziej naturalne i efektywne mechanizmy, które służą przygotowaniu jednostki do funkcjonowania w społeczeństwie. Z kolei szkoła poprzez swoją przestrzenną, czasową, organizacyjną i osobową więź z rodziną może z powodzeniem realizować politykę państwa w odbudowywaniu i wzmacnianiu roli tego najlepszego środowiska wychowawczego.

Przygotowanie człowieka do dorosłości polega na tym, aby pomóc mu osiągnąć samodzielność, rozumianą jako umiejętność zadbania o swój byt oraz umiejętność nadawania życiu sensu. Spektrum odpowiedzi na pytanie „Po co żyję?” zawsze zawiera w sobie kontekst społeczny. Nawet jeśli ktoś nie zakłada rodziny – poświęca się zawodowi, jakiejś misji lub pasji, zawsze dzieje się to w relacji z innymi (przy ich udziale lub ze względu na nich). Nawet najbardziej niezależny artysta zyskuje niezależność przez odniesienie się do tego, od czego chce być niezależny.

Człowiekowi nie wystarczy samodzielność materialna. Brak poczucia sensu życia, celu działania powoduje obniżenie motywacji do aktywności, aż do braku motywacji do... życia. Rodzina realizuje różne szczegółowe cele wychowawcze, ale przygotowanie do tych dwóch aspektów samodzielności jest najważniejsze, bo one warunkują egzystencję. Szkoła może pomóc rodzinie w tym zadaniu, a korzyść odniosą wszyscy członkowie społeczeństwa – im większe wsparcie dla rodziny i im lepiej spełnia ona swoje funkcje, tym więcej samodzielnych ludzi, skutecznych w realizacji swoich planów i wizji, efektywnie ze sobą współpracujących.

Ważne jest więc, by szkoła przygotowywała „do życia w rodzinie”, a nie tylko „wychowywała seksualnie” lub „edukowała seksualnie”. Seksualność człowieka wpisana jest w jego rozwój i funkcjonowanie. Wiedza o dojrzewaniu seksualnym, prokreacji, sposobach jej

planowania, fizjologii aktu płciowego i wielu innych aspektach płciowości nie może być wyłączona z kontekstu antropologicznego, społecznego, historycznego.

Szkoła nie jest w stanie przejąć kompetencji rodziców, które są wpisane w specyfikę relacji między nimi a dziećmi. Ma jednak ogromny potencjał, by wzmocnić ich umiejętności i poszerzyć wiedzę.

- Szkoła może organizować sytuacje, w których rodzic będzie miał możliwość zrozumienia prawidłowości psychiki i zachowania osoby dorastającej, by w kontekście tej wiedzy ojciec/matka odnalazł/-a specyfikę zachowań swojego dziecka i swój klucz do niego.
- W szkole uczniowie dowiadują się wiele o dojrzewaniu, seksualności, funkcji rodziny, zaburzeniach rozwoju płci, funkcjonowaniu człowieka w kontekście różnicy płci, różnic kulturowych itd. Wiedza nauczyciela o tych zagadnieniach jest dużo bogatsza niż większości rodziców, ale to oni mogą tę wiedzę uzupełnić w specyficzny dla siebie sposób.
- Działania szkoły i rodziców wzajemnie się uzupełniają. Oto przykład: w młodszych klasach dziecko poznaje podstawowe informacje o anatomii i fizjologii układu rozrodczego człowieka, o zapłodnieniu, w starszych – dowiaduje się o problemach związanych z wiekiem dojrzewania.

Zadaniem rodziców w tym czasie jest najpierw rozmowa z dzieckiem o doświadczeniach rodziny związanych z jego przyjściem na świat, następnie przygotowanie córki do pierwszej miesiączki, a syna do pierwszych zmasz nocnych. To dzięki rodzicom maluch dowiaduje się, jak ważnym wydarzeniem było pojawienie się go na świecie, to oni wprowadzają starsze dziecko w osobiste, intymne doświadczenia. Mogą podzielić się z dzieckiem swoimi przeżyciami, odpowiedzieć na pytania, czy zadać je w cztery oczy.

Ten rodzaj intymności i zaufania jest niemożliwy do osiągnięcia w grupie i bardzo trudny w relacji między obcymi sobie osobami. Rodzice są w takich sytuacjach nie do zastąpienia. Jeśli ktoś zrobi to za nich, wówczas nie zapewni dziecku takiego poczucia bezpieczeństwa jak matka czy ojciec. Jeśli ktoś ich w tym wyręcza lub oni sami rezygnują z przywileju wyjątkowości w życiu dziecka, tracą szansę na zacieśnienie się więzi i budowanie zaufania

w rodzinie. Dobrze, by nauczyciel wzmocnił motywację rodziców do podjęcia takich działań, niż wykonał je za nich.

- Szkoła może dostarczyć dorastającemu uczniowi wielu informacji, przesłanek do wnioskowania, wyjaśnić zachowania i procesy społeczne. Jest ona wtedy dobrym wsparciem dla rodziców i przeciwwagą dla niekontrolowanych, chaotycznych informacji z mediów.
- Szkoła może być pomocna rodzinie przez wzmocnianie autorytetu rodziców, zwłaszcza ojców. W obecnej kulturze obserwujemy kryzys ojcostwa. Pojawiły się inicjatywy społeczne, które mają zapobiec nieobecności ojców w wychowaniu dzieci (działają również w Internecie). Dzięki bezpośredniemu kontaktowi z ojcami szkoła ma szczególną możliwość uwiarygodnienia ich roli i kompetencji. Można to czynić w trakcie zajęć lekcyjnych, odwołując się do konkretnych doświadczeń dzieci i młodzieży oraz kształtując wizję ojcostwa jako atrakcyjną, dającą satysfakcję rolę życiową. Ojcowie mogą być pomocni w rozwiązywaniu problemów nie tylko samych uczniów, lecz także wielu problemów szkoły.
- Szkoła może być miejscem pierwszego kontaktu z właściwymi informacjami dotyczącymi spraw płci. Jeśli 11-letni uczeń nie wie, jak dochodzi do poczęcia dziecka, to nauczyciel rozmawiając z nim powinien zadbać o intymność rozmowy. Dziecko może mieć żal do rodziców o to, że to nie od nich się tego dowiedziało jak przyszło na świat. Informacje spóźnione w stosunku do fazy rozwojowej najczęściej są przyjmowane z trudnościami emocjonalnymi.

Specyfika przedmiotu wymaga, by działania nauczyciela wobec uczniów i rodziców uwzględniały z jednej strony ogólnie przyjęte wartości, z drugiej – różnice światopoglądowe. Nie jest to łatwe, bo o ile co do pryncypiów jest społeczna zgoda, o tyle w szczegółowych kwestiach związanych z seksualnością istnieją rozbieżności i kontrowersje. Aby spełnić swoje zadanie i nie naruszać prawa rodziców do ich pierwszeństwa w kształtowaniu obrazu świata, nauczyciel powinien mieć rzetelną wiedzę dotyczącą danego zagadnienia, poinformować uczniów o różnicy zdań na ten temat, unikać emocjonalnego zaangażowania, mentorstwa, prób przekonywania do swojego stanowiska.

Młodzież może wykazać zainteresowanie osobistymi poglądami osoby prowadzącej zajęcia. Realizacja przedmiotu zakłada konieczność takiej postawy nauczyciela, by był spostrzegany jako wiarygodny. Ujawnienie swoich poglądów jest potwierdzeniem, że dorosły człowiek powinien mieć swoje zdanie i że może je wyrażać, zarazem szanując poglądy innych. Łatwo jednak przejść od prezentowania swojego stanowiska do prób narzucania go, zwłaszcza gdy pracuje się z osobami młodszymi od siebie – warto mieć tego świadomość.

Nauczyciel nie może pytać uczniów o osobiste i poufne kwestie, nie musi także odpowiadać na wszystkie pytania uczniów. Rozmowy o seksualności zakładają otwartość w traktowaniu tematów, co nie wyklucza zachowania intymności w sposobie mówienia i używanym słownictwie. Troska, by wyrażać się jednoznacznie, unikać eufemizmów, a także słów na granicy dobrego smaku, nie jest łatwym zadaniem. Obniżyły się bowiem standardy estetyczne w naszym języku, poza tym nastoletni uczniowie często dopuszczają się prowokacji i posługują żargonem.

Aby uczniowie obdarzyli nauczyciela zaufaniem (które naturalnie nadaje relacji inną jakość), muszą być przekonani o jego dyskrecji. Mogą się obawiać, że ich szczere wypowiedzi i ujawnione informacje o sobie zostaną przekazane innym osobom, a ocena ich aktywności – przeniesiona na inne zajęcia lekcyjne.

Rodzice i szkoła lepiej pomogą młodym, jeśli będą widzieć sens współpracy między sobą, będą mieć pomysły na jej realizację oraz motywację do jej podjęcia. Szkole łatwiej zainicjować i organizować różnorodne działania.

Rodzice często zachowują dystans, bo albo nie zależy im na kontakcie ze szkołą i wszelkie jej inicjatywy traktują jako kłopot, albo mają obawy, że szkoła chce wkraczać w obszar ich kompetencji. Chętnie angażują się jednak we współpracę, jeżeli nauczyciel zdoła ich przekonać, że to oni mają pierwszeństwo w decydowaniu o swoich dzieciach, doceni ich wiedzę i umiejętności oraz potraktuje jak partnerów w rozwiązywaniu niektórych problemów. Muszą czuć, że szkoła nie chce być konkurencją dla ich działań wychowawczych, a ich samych nie uważa za intruzów lub kłopotliwych gości.

Przedmiot wychowanie do życia w rodzinie nie jest obowiązkowy dla uczniów. W przypadku niepełnoletniego ucznia to rodzic decyduje, czy jego dziecko będzie uczestniczyło w lekcjach.

Rolą nauczyciela jest wsparcie rodziców w podjęciu świadomej, przemyślanej decyzji w tej sprawie. Dobrą okazją do rozmowy na ten temat może być spotkanie informacyjne dla rodziców, w trakcie którego otrzymają rzetelne informacje na temat zajęć.

Spotkania informacyjne dla rodziców

1. Podczas spotkania z rodzicami uczniów dyrektor informuje o prowadzeniu w szkole przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie. Zapewnia, że zatrudnia wykwalifikowaną kadrę i deklaruje pomoc szkoły w przygotowaniu do dorosłego życia także w aspekcie problematyki seksualności. Jednocześnie zachęca do spotkania z nauczycielem WDŻ, który zapozna rodziców z programem, środkami dydaktycznymi, które planuje wykorzystywać podczas zajęć, w tym z podręcznikiem – jeżeli nauczyciel zdecyduje się korzystać z podręcznika i odpowie na pytania. Nauczyciel wskaże też atuty zajęć, celowość udziału w nich uczniów, zwróci uwagę rodziców młodzieży pełnoletniej na ich rolę w zachęceniu dzieci do uczestnictwa w lekcjach.
2. Nauczyciel prowadzi co najmniej jedno spotkanie z rodzicami na początku każdego roku szkolnego:
 - informuje o założeniach programu przedmiotu, jego celach i treści;
 - zachęca rodziców do śledzenia tematyki omawianej na kolejnych lekcjach, do zapoznania się z treścią materiałów dydaktycznych, w tym ewentualnie podręcznika;
 - zachęca do inicjowania z dzieckiem rozmów na tematy, które były omawiane na lekcjach;
 - informuje o książkach godnych polecenia dla młodzieży, znajdujących się w szkolnej bibliotece. Sugeruje, że książka może być dobrym pretekstem do rozmowy na temat tego, co dziecko wie, co je niepokoi;
 - stwierdza, że celem i rolą szkoły jest dostarczenie wiedzy ogólnej z różnych dziedzin dotyczących dojrzewania, seksualności, rodziny, jednak nie zastąpi to rozmów rodziców z dziećmi. Jeśli rodzice odczuwają niepokój związany z dyskusją na te tematy, nauczyciel podsuwa książki dotyczące dojrzewania płciowego, sposobu uświadamiania dzieci w tym zakresie (prezentuje je), udostępnia broszury poświęcone temu zagadnieniu.

To pierwsze spotkanie w dużej mierze przesądza o nastawieniu rodziców do przedmiotu i zaufaniu do nauczyciela. Dodatkowo wzmacnia lub osłabia ich przekonanie o potrzebie mówienia w szkole i w domu o dojrzewaniu i seksualności. Jeśli istnieje organizacyjna trudność, by nauczyciel WDŻ spotkał się z rodzicami uczniów każdej klasy osobno, wówczas może być ono przeprowadzone dla rodziców wszystkich klas jednocześnie (czas i miejsce spotkania leżą w gestii dyrektora szkoły).

3. W miarę możliwości szkoła organizuje spotkania z rodzicami poświęcone zapobieganiu wszelkim uzależnieniom, ryzykownym zachowaniom seksualnym i zagrożeniom w sieci. Prowadzą je nauczyciele, specjaliści zatrudnieni w szkole oraz specjaliści w zakresie profilaktyki. Takie spotkania mogą mieć charakter cykliczny i dotyczyć także innych zagadnień, np. etapów rozwoju psychoseksualnego dzieci i zasad uświadamiania w tej dziedzinie.

2. Specjalista spoza szkoły czy ze szkoły?

2.1. Potrzeby rozwojowe nastolatka

Przedmiot wychowanie do życia w rodzinie kojarzy się wielu uczniom albo z nudnymi, albo z intrygującymi tematami. Nudne tematy to ich zdaniem opowiadanie o odpowiedzialności, roli rodziny, zagrożeniach, czyli takie rodzicielsko-nauczycielskie „mowy”. Intrygujące tematy dotyczą seksu, pierwszego razu, zabezpieczenia się, relacji damsko-męskich, a takich kwestii raczej nie porusza się z nauczycielami, a jeśli z rodzicami, to bardzo ostrożnie.

Z drugiej strony są uczniowie, którzy czekają na te zajęcia. Są to dla nich ciekawe, dynamiczne spotkania, bezstresowe, bo bez ocen; można dowiedzieć się wielu interesujących rzeczy związanych nie tylko z seksem i szczerze porozmawiać. Te dwie różne perspektywy wynikają z odmiennych doświadczeń młodych osób związanych z udziałem w lekcjach WDŻ.

Prawidłowości rozwojowe dotyczące osób dorastających są stałe, zmienne może być ich nastawienie do zagadnienia, kto i gdzie powinien mówić z nimi o seksualności.

Z raportu Instytutu Badań Edukacyjnych (IBE)¹ wynika, że młodzież uważa szkołę za dobre miejsce do uświadamiania w dziedzinie płci, a większość badanej młodzieży wyraziła opinię, że realizowany program odpowiada jej oczekiwaniom. Zastrzeżenia dotyczą natomiast kwestii organizacyjnych (niedogodne godziny zajęć), ponadto część uczniów wolałaby, żeby zajęcia prowadzone były przez osoby z zewnątrz.

Nastolatek ma potrzebę niezależności

Realizując przedmiot wychowanie do życia w rodzinie, szkoła może zapraszać na wybrane zajęcia specjalistów z zewnątrz – lekarzy, seksuologów, psychologów, itp. Kontakt ze specjalistą spoza szkoły w oczach uczniów nie wiąże się z ryzykiem, że będzie on coś narzucał, ograniczał, a takie cechy przypisuje nastolatek działaniom wychowawczym nauczycieli. Osoba dorastająca ma skłonność do przeceniania swojej dorosłości, a nauczyciele wykazują na ogół odwrotną tendencję. Młody człowiek obawia się więc, że w kontakcie z dorosłym natrafi na mentorstwo i dezaprobatę. Natomiast specjalista spoza szkoły dzieli się swoją wiedzą na konkretny temat, nie łączy go z uczniem dłuższa relacja, uczeń nie ma okazji spotykać go podczas innych lekcji.

Istotną kwestią w przypadku takiego rozwiązania jest ścisła współpraca nauczyciela przedmiotu i zapraszanego specjalisty.

Nastolatek potrzebuje zrozumienia

Dorastający człowiek ma dużą potrzebę niezależności i często podejmuje tzw. zachowania opozycyjne. Mimo to potrzebuje akceptacji i zrozumienia. Cierpi, gdy nie ma z kim dzielić swoich przeżyć i stanów emocjonalnych. Zwykle potrzebę tę zaspokajają relacje z którymś z członków rodziny lub przyjacielem, kolegą.

Jeśli młody człowiek ma za sobą trudne doświadczenia, a z rodziną czy rówieśnikami nie łączą go bliskie relacje, może przenieść swoje oczekiwanie wsparcia na inną osobę. Na kogoś, kto z racji wykonywanego zawodu czy funkcji jest predestynowany do rozumienia innych. Może to być wychowawca, nauczyciel WDŻ, psycholog, pedagog lub nauczyciel innego przedmiotu,

¹ Raport Instytutu Badań Edukacyjnych (2015) „Opinie i oczekiwania młodych dorosłych (osiemnastolatków) oraz rodziców dzieci w wieku szkolnym wobec edukacji dotyczącej rozwoju psychoseksualnego i seksualności”.

którego uczeń darzy zaufaniem. Tego rodzaju pomoc jest prawie niemożliwa w przypadku incydentalnych spotkań o charakterze jedynie edukatorskim.

Nastolatek potrzebuje autorytetu

Wielu nastolatków twierdzi, że nie są im potrzebne autorytety. Jednak posiadanie kogoś, kto stanowiłby punkt odniesienia dla ich decyzji i sądów, jest dla osób w tym wieku bardzo istotne. Młody człowiek wykazuje na ogół tak dużą determinację do zaspokojenia tej potrzeby, że niemal zawsze znajdzie autorytet wśród tych osób i wartości, z którymi ma kontakt. Potrzeby tej raczej nie zaspokoi rówieśnik.

Brak autorytetu może skutkować frustracją i poczuciem osamotnienia, podporządkowaniem się grupie, zachowaniami prowokacyjnymi, ryzykownymi, a nawet przestępczymi. Szczególnie istotna jest rola autorytetu w przypadku wyborów młodego człowieka związanych z seksualnością.

Dojrzałość biologiczna idzie w parze z podejmowaniem decyzji i formułowaniem własnych sądów. Oczywisty jest więc kontekst społeczny całego procesu, podobnie jak konieczność kierowania i wspierania młodego człowieka przez osobę dorosłą. Nauczyciel może w większym stopniu rozumieć indywidualne potrzeby ucznia ponieważ ma z nim stały kontakt, natomiast dla specjalisty spoza szkoły (seksuolog, ginekolog) może to być trudniejsze.

Uzyskanie pożądanego sposobu odbioru zajęć wychowania do życia w rodzinie przez uczniów i rodziców wymaga nadania im odpowiedniej rangi. Na prestiż WDŹ wpływają: obecność w tygodniowym rozkładzie zajęć lekcyjnych, informacja od dyrektora szkoły lub wychowawcy do rodziców o zasadach prowadzenia przedmiotu w szkole, spotkanie nauczyciela WDŹ z rodzicami, zapewnienie bazy dydaktycznej. Szkoła i nauczyciel najlepiej mogą uzupełnić rolę rodziców w zakresie uświadamiania seksualnego.

- Rodzice mają prawo do informacji o treściach, organizacji i poziomie realizacji zajęć.
- Szkoła powinna wybrać kompetentnego i dobrze przygotowanego nauczyciela do prowadzenia WDŹ.
- Nauczyciel zatrudniony w szkole podlega kontroli dyrektora.

- Wybrany przez nauczyciela program nauczania dopuszcza do użytku w szkole dyrektor. Informacje o treściach programowych rodzice otrzymują na początku roku szkolnego.
- Lekcje WDŻ są ważnym przekazem, że seksualność nie jest wyalienowaną dziedziną życia, że szkoła przygotowuje do niej tak, jak do wielu innych jego aspektów.

2.2. Szczególne kompetencje nauczyciela

Wiedza

Szkoła uzupełnia wiedzę o seksualności przekazaną dzieciom przez rodziców. Pomaga odnaleźć się we współczesnym świecie w różnych aspektach życia związanych z płcią i je zrozumieć. Nauczyciel jest przygotowany do prowadzenia zajęć z zakresu dojrzwania, biologii rozrodu, planowania poczęć, antykoncepcji, rozwoju psychoseksualnego i jego zaburzeń, psychologii, socjologii małżeństwa i rodziny, prawa rodzinnego. Wymaga się od niego bogatej wiedzy.

Młody człowiek szuka informacji o seksualności w różnych źródłach, często niewiarygodnych, a nawet szkodliwych. Przeciwwagą dla nich jest rzetelna wiedza nauczyciela. Informacje stanowią dla uczniów kryterium wyborów, nie tylko praktycznych, lecz także moralnych. Kiedyś punktem odniesienia były normy kulturowe, obyczajowe, a teraz człowiek zaczyna od pytania: „A co na ten temat mówi nauka?”. Nie zawsze łatwo jest odpowiedzieć nauczycielowi na tak postawione pytanie. Profesjonalizm nauczyciela nie ogranicza się tylko do wiedzy. Powinien on umieć poszukiwać wspólnie z uczniem informacji, które zaspokoją młodzieńczą ciekawość. Nauczyciel wiarygodny w oczach ucznia „nie wie”, bo poszukuje, niewiarygodny zaś „nie wie”, bo nie jest ciekaw.

Empatia

To postawa człowieka polegająca na ciekawości drugiej osoby, chęci zrozumienia motywów jej zachowania, dążeń, sposobu rozumienia danej sprawy lub sytuacji, cierpliwości i gotowości do współpracy bez stawiania warunków. Empatyczny nauczyciel chce zrozumieć, „o co uczniowi chodzi”. Potrafi założyć, że uczeń lub uczennica mogą być nieprzewidywalni z wielu powodów, nie zawsze dla niego oczywistych. Rozumienie ucznia pozwala zwykle zareagować spontanicznie i odpowiednio. Nauczyciel wie wtedy, jak się zachować, czy i co powiedzieć.

Znajomość zasad i technik komunikowania się jest bardzo przydatna, ale nie warunkuje satysfakcjonującego i skutecznego porozumienia.

Człowiek, który stosuje je jako narzędzie do wywołania zmiany, ryzykuje manipulację. Empatia jest skuteczniejszym oddziaływaniem wychowawczym i edukacyjnym niż najbardziej atrakcyjne metody aktywizujące. Jeśli nauczyciel nie rozumie zachowań ucznia (lub uczniów), z góry zakłada, że zna jego motyw i nie jest ciekawy, o co dziecku chodzi, to naraża się na szybkie wypalenie zawodowe. Dzięki empatii potrafi znaleźć klucz do młodych ludzi. Jeśli doda do tego dobre sposoby komunikowania się i aktywne metody pracy z uczniem, to znacząco zwiększa szanse na sukcesy podopiecznych i własną satysfakcję zawodową.

Nauczyciel WDŻ buduje swój autorytet i relację z uczniami dzięki wiedzy i empatii. Są one warunkiem dobrego wykonywania zawodu przez nauczyciela każdej specjalności, ale w przypadku tego przedmiotu mają szczególne znaczenie.

3. Szczególne wyzwania dla nauczyciela WDŻ

3.1. Trudne tematy

Nauczyciele na ogół nie lubią omawiać „tych tematów”. Obawiają się posądzenia o indoktrynację światopoglądową, często też sami nie mają ugruntowanych w wielu sprawach poglądów i boją się prowokacji uczniów. Wiedzą, że wychowanie do życia w rodzinie to nie tylko przekaz informacji, lecz także kształtowanie postaw. Wiąże się to z dzieleniem odpowiedzialności z rodzicami i dlatego trudno w tej sprawie o wyznaczenie granic wpływu.

Rodzicom też nie brakuje powodów, aby „tych tematów” unikać. Przeszkodą może być niewystarczająca wiedza, często niezdecydowane poglądy i brak argumentów uzasadniających opinię na dany temat. Boją się też często konfrontacji z dziećmi, ponieważ mają kłopoty z komunikowaniem się z nimi także w innych kwestiach.

Kontrowersje związane z seksualnością dotyczą najczęściej antykoncepcji, inicjacji seksualnej, masturbacji, homoseksualizmu, in vitro. Osoba ucząca w szkole WDŻ nie uniknie podczas pracy z uczniami kontekstu politycznego, społecznego i kulturowego. Może natomiast uczyć młodzież korzystania z wolności dokonywania wyborów, przewidywania konsekwencji, brania odpowiedzialności za skutki. Może też nauczyć prezentować własne stanowisko, choć niełatwo w tej sprawie znaleźć dobre i jedyne wzorce.

Rola nauczyciela w takiej sytuacji jest szczególnie trudna. Sam identyfikuje się bowiem z określonym światopoglądem, w kontrowersyjnych kwestiach ma swoją opinię. Etyka wykonywania tego zawodu nakazuje uznać prymat rodziców w wychowaniu, a specyfika zajęć – zachować intymność i takt. Jak zatem rozmawiać o seksualności?

Nie jest zaskakujące, że niektórzy nauczyciele unikają kłopotliwych tematów, traktują je powierzchownie, nie wchodzą w polemikę z uczniami, autorytatywnie przemawiają, forsując swój punkt widzenia. Wówczas uczniowie albo nie mają okazji porozmawiać na trudne tematy, albo poznają „lepsze” poglądy swojego nauczyciela, „lepsze” od poglądów osób mających inne zdanie.

Jest jeszcze jeden sposób prezentowania niewygodnych tematów. Polega on na dokładnym omówieniu danej problematyki we wszelkich jej aspektach (np. medycznym, biologicznym, technicznym, statystycznym). Uczeń z pewnością odniesie pożytek z uporządkowania wiedzy, którą równie dobrze mógłby zdobyć samodzielnie, np. za pomocą książek. Uzyskanie tej wiedzy niewiele jednak pomaga w podejmowaniu osobistych decyzji, formowaniu własnych poglądów, ponieważ te zawsze odnoszą się do jakiejś wartości. Kształtowanie tej umiejętności jest zadaniem o wiele bardziej skomplikowanym niż przekazywanie informacji.

Rodzice jednak oczekują (badania IBE), że szkoła podejmie trudne tematy, że będzie odwoływać się do wartości, a jednocześnie przyzna im prawo do pierwszeństwa w wychowaniu. Odpowiedzią na zapotrzebowanie starszej młodzieży i rodziców jest taki sposób prowadzenia zajęć, podczas których nauczyciel realizuje dwie zasady:

- odwołuje się do prawdy, bez jej interpretacji;
- przedstawia **informacje na temat danego zagadnienia** we wszelkich dotyczących go dziedzinach wiedzy (np. biologia, medycyna, socjologia, statystyka);

- przedstawia informacje na temat poglądów dotyczących danego zagadnienia (współczesnych i obecnych w przeszłości);
- **ustala**, wspólnie z uczniami, możliwe **kryteria wyboru postaw i zachowań** (jeśli omawiane zagadnienie dotyczy ludzkiego zachowania) oraz możliwe **konsekwencje** przyjęcia różnych wyborów;
- informuje uczniów o swoim stanowisku, jeśli wykażą zainteresowanie nim;
- koncentruje się na tych elementach rzeczywistości, na które ma wpływ, a odstępuje od działań w obszarze, który jego wpływowi nie podlega; ma zatem wpływ na jakość prowadzonych przez siebie lekcji i jakość relacji między sobą a uczniami. Nie ma wpływu na ich ostateczne wybory.

3.2. Trudne zachowania uczniów

Lekcje WDŻ to wyjątkowe zajęcia. Uczestnictwo w nich jest decyzją rodzica lub pełnoletniego ucznia, nie ocenia się podczas nich wiedzy ani postępów ucznia, a tematyka dotyczy osobistej, a nawet intymnej sfery życia człowieka.

Młodzi ludzie różnie traktują tę specyfikę. Jedni rozmawiają o „tych sprawach” otwarcie i poważnie, zadają pytania, dyskutują. Inni, korzystając z odwagi kolegów, okazują ciekawość poprzez słuchanie prowadzonych na lekcjach rozmów i wykonywanie z zaangażowaniem ćwiczeń zaproponowanych przez nauczyciela.

Niektórym uczniom udział w zajęciach daje szansę pozytywnego zaistnienia, rzadką dla nich na innych lekcjach. Bywają też tacy, którzy wycofują się z kontaktu i współpracy, okazując brak zainteresowania i bierność. Jest także grupa uczniów, którzy w tematyce zajęć znajdują pretekst do komentarzy na granicy dobrego smaku lub nawet wulgarnych zachowań. Ci ostatni stanowią szczególnie duże wyzwanie dla osób prowadzących WDŻ.

Każdy nauczyciel, który skutecznie nawiązuje relacje z uczniami, odwołuje się w swojej pracy do kilku zasad i sposobów. Zna je z racji swojej wiedzy, doświadczenia, a także intuicji. Podstawą dobrego kontaktu z dzieckiem i nastolatkiem jest umiejętność empatii i zrozumienie różnicy psychologicznej między światem dziecka (nastolatka) a światem osoby dorosłej. Jest to

szczególnie istotne w zawodzie nauczyciela, który styka się z obcymi sobie dziećmi. Rodzice niemający wiedzy na ten temat kompensują ją poprzez emocjonalną więź.

Uwzględniaj cechy rozwojowe uczniów i motywy działania

Nauczyciel powinien rozumieć przyczynę trudnych dla niego zachowań uczniów. Wynikają one z właściwej dla nastolatków postawy niezależności, chęci zaimplementowania swojego zdania, prowokowania dorosłych do konfrontacji. Mogą być także przejawem silnej w tym wieku potrzeby akceptacji grupy. Jeżeli młody człowiek ma problemy z zaimponowaniem kolegom/koleżankom w innych obszarach, to wiedza (a nawet doświadczenie) w dziedzinie seksualności są do tego dobrą okazją. Natomiast bierność uczniów może być wyrazem skrępowania i oporu wobec omawianych treści.

Nauczyciel musi mieć świadomość, że motywem działania ucznia nie jest jego zła wola, chęć zrobienia przykrości nauczycielowi lub dążenie do przyjemności płynącej z zakłócenia toku lekcji. Nawet jeśli uczeń deklaruje taki cel, to w rzeczywistości jego zachowanie wynika z psychologicznych potrzeb, których nie umie inaczej zaspokoić. Nauczycielowi zwykle trudno przyjąć takie założenie, zwłaszcza gdy ma do czynienia z uczniem, który nie respektuje norm życia społecznego i zasad kultury. Warto uzmysłwić sobie mechanizmy psychologiczne kierujące uczniami. Dzięki temu nauczyciel nie będzie przyjmował ich zachowań jako skierowanych przeciwko niemu, a co za tym idzie – sprawniej poradzi sobie z emocjami.

Skupiaj uwagę i działanie na tych, którzy chcą z tobą współpracować

Nauczyciel różnie próbuje opanować trudne zachowanie ucznia. Prosi, dyskutuje, przekonuje do zmiany zachowania, daje się wciągać w utarczki słowne. Dobrze jest neutralnie i życzliwie zwracać się do wszystkich. Z kolei uczeń zakłócający prowadzenie lekcji powinien dostać od nauczyciela jasny komunikat, że jego zachowanie nie jest akceptowane. Jednocześnie nauczyciel powinien dać mu szansę na włączenie się do lekcji.

Oto przykładowe komunikaty: „Przeszkadza mi, gdy wpadasz mi w słowo”, „Rozumiem, że wiesz na ten temat dużo, ale sposób, w jaki o tym mówisz, może być dla innych krepujący, obraźliwy”, „Widzę, że nudzą/irytują cię takie ćwiczenia. Jeśli nie chcesz, to nie bierz w nich udziału”, „Popatrz, co się będzie działo. Może jednak zechcesz się potem włączyć do zajęć”.

Przygotuj dokładnie konspekt lekcji, ale nie przywiązuj się do niego

Realizacja przygotowanego scenariusza nie jest tak ważna jak nawiązanie pozytywnej relacji między nauczycielem a uczniami. Im większe zainteresowanie wykaże nauczyciel sprawami uczniów, tym większa szansa na zaciekawienie ich tematem lekcji. Trzeba być gotowym na zmianę scenariusza, np. gdy jakiś aspekt zagadnienia szczególnie zaintryguje uczniów lub gdy na lekcji albo w otaczającej rzeczywistości zdarzy się coś, do czego trzeba się ustosunkować.

Zachowaj intymność, ale stwarzaj też warunki do otwartości

Tematy dotyczące dojrzewania, anatomii, fizjologii układu rozrodczego realizowane są w klasie ze wszystkimi uczniami w aspekcie cech gatunkowych. To, co dotyczy bezpośrednich doświadczeń, powinno być omawiane z podziałem na chłopców i dziewczęta. Podział na grupy jest wskazany w przypadku zagadnień związanych z własną i przeciwną płcią. Otwartość i życzliwość nauczyciela powinna być jednoznaczna. Zachęci ona uczniów do indywidualnych rozmów.

Tak możesz pomóc uczniowi i sobie

- Przed lekcją przywołaj we wspomnieniach siebie jako nastolatka. Ułatwi ci to zrozumienie młodych.
- Wystrzegaj się mentorstwa i kumplostwa.
- Unikaj truizmów. Temat oczywisty dla uczniów przekaz w możliwie atrakcyjnej formie z wykorzystaniem różnych metod pracy i form przekazu.
- Mów prawdę, nie obawiaj się powiedzieć „nie wiem”.
- Staraj się zadawać więcej pytań, a mniej przemawiać.
- Stosuj różne metody aktywne.
- Organizuj sytuacje wychowawcze tak, by ujawniały i kształtowały umiejętności społeczne uczniów.

- Wykazuj zainteresowanie innymi źródłami informacji o seksualności, z których korzystają uczniowie; rozmawiaj o ich wiarygodności i jakości.
- Pamiętaj o poczuciu humoru.

4. Z czym warto się zapoznać?

Krótki przewodnik po praktycznych pomocach w prowadzeniu zajęć WDŻ

Literatury i informacji w Internecie poświęconych tzw. edukacji seksualnej jest sporo. Są to materiały przygotowane z myślą o różnych adresatach: dzieci i młodzieży, rodzicach i wychowawcach. Poniżej polecamy te, które mają szczególnie dużą wartość praktyczną dla nauczycieli WDŻ:

Joyeux Henri, (2011), ***Szkoła życia i miłości. Dzieci i młodzież pytają, rodzice odpowiadają. Cztery rozmowy o ekologii seksualnej***, Wyd. Gaudium, Lublin.

Autor tej książki, wybitny francuski chirurg i onkolog, popularyzator ekologicznego stylu życia, prowadzi dialog z dziećmi i młodzieżą w wieku od 4 do 20 lat. Starszym dzieciom i młodzieży z pełną odpowiedzialnością można polecić tę książkę do samodzielnej lektury. Rodzicom i wychowawcom dostarcza ona praktycznych wskazówek co do prowadzenia rozmowy na trudne tematy związane z seksualnością dziecka i wychowanka. Zawiera nie tylko informacje – przede wszystkim skłania do refleksji nad zasadami dokonywania wyborów w tej sferze życia.

Babik Marek, (2013), ***Tato! Gdzie ja mam te plemniki? Dzieci pytają – rodzice odpowiadają***, Wyd. Rubikon, Kraków.

Książka jest praktycznym przewodnikiem o tym, jak rozmawiać z dzieckiem na temat jego seksualności. Zawiera wręcz gotowe scenariusze dyskusji o najczęściej nurtujących dzieci i młodzież kwestiach. Pomaga również dorosłemu zrozumieć problematykę dziecięcej i młodzieńczej seksualności.

Royer Egide, (2009), *Jak kameleon na szkockiej spódnicy, czyli jak wychować „trudnych” młodych, nie wykańczając siebie*, Wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa.

Autor tej książki, kanadyjski uczonek, podsuwa sposoby radzenia sobie z uczniem „trudnym”. Podpowiada też, jak reagować w pedagogicznie niełatwych sytuacjach, których na lekcjach WDŻ przecie nie brakuje. A wszystko to podane praktycznie i z humorem.

Charczuk Barbara, (2015), *Szkoła dialogu. Scenariusze i prezentacje multimedialne na spotkania z rodzicami*, Wyd. Rubikon, Kraków.

Książka stanowi zbiór scenariuszy do prowadzenia zajęć z WDŻ z uczniami, w formie interaktywnej. Zawiera również multimedialną prezentację dotyczącą przeprowadzania spotkań z rodzicami.

Warto zapoznać się z raportem dostępnym na stronie Stowarzyszenia Twoja Sprawa pt. [Odebrana niewinność](#), poświęconym seksualizacji dzieci i młodzieży, głównie dziewcząt, i opisującym metody radzenia sobie z tym zjawiskiem.

Publikacje, z którymi warto się zapoznać:

Boczkowski K., (2003), *Homoseksualizm*, Wyd. Inter Esse, Kraków 2003.

Gaś Z. B., (1995), *Pomoc psychologiczna młodzieży*, WSiP, Warszawa 1995.

Grzelak Sz., (2009), *Profilaktyka ryzykownych zachowań seksualnych młodzieży. Aktualny stan badań w Polsce i na świecie*, Wyd. Rubikon, Kraków 2009.

Hamer H., (1994), *Demon nietolerancji. Nie musisz stać się prześladowcą ani ofiarą*, WSiP, Warszawa 1994.

Jaczeński A. (red.), (1998), *Biologiczne i medyczne podstawy rozwoju i wychowania*, WSiP, Warszawa 1998.

Kurzępa J., (2012), *Młodzi, piękne i niedrogi... Młodość w objęciach seks biznesu*, Wyd. Rubikon, Kraków 2012.

Leite J. S., Parrish J., Kip J., (1994), *Wychowanie skuteczne. 10 przykazań dla rodziców*, WSiP, Warszawa 1994.

Lopez R. J., (2004), *Twój nastolatek. Zdrowie i samopoczucie*, PZWL, Warszawa 2004.

Płopa M., (2005), *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Wyd. Impuls, Kraków 2005.

Lew-Starowicz Z., Długołęcka A., (2006), *Edukacja seksualna*, Wyd. Świat Książki, Warszawa 2006.

Lew-Starowicz Z., Lew-Starowicz M., (2000), *Homoseksualizm*, PZWL, Warszawa 2000.

Lew-Starowicz Z., Szczerba K., (1995), *Nowoczesne wychowanie seksualne*, Wyd. BGW, Warszawa 1995.

Słupek K., (2010), *Dyscyplina w klasie. Poradnik pedagogiczny*, Wyd. Rubikon, Kraków 2010.

Szarewski A., Gillebaud J., (1997), *Wszystko o antykoncepcji*, Wyd. Medycyna Praktyczna, Kraków 1997.

Szymański Z. (red.), (2004), *Płodność i planowanie rodziny*, Wyd. Pomorskiej Akademii Medycznej, Szczecin 2004.

Zasoby portalu [Scholaris](#):

1. [Rozmnażanie się człowieka \(szkoła podstawowa\)](#)

Lekcja omawiająca proces rozmnażania się człowieka, przedstawiająca męski i żeński układ rozrodczy oraz fazy procesu zapłodnienia, a także przedstawiająca przebieg i znaczenie cyklu miesięczkowego.

2. [Rozwój ludzkiego zarodka \(szkoła podstawowa\)](#)

Lekcja omawiająca rozwój ludzkiego zarodka i płodu.

3. [Rozwój płodu i poród \(szkoła podstawowa\)](#)

Lekcja pokazująca etapy rozwoju ciąży od zapłodnienia do porodu. Zawiera krótkie filmy oraz quizy dla uczniów.

4. [Dorastanie \(szkoła podstawowa\)](#)

Lekcja dotycząca zmian zachodzących w organizmie podczas okresu dojrzewania, prezentująca dojrzewanie chłopców i dziewcząt oraz omawiająca czynniki wpływające na zmienność nastrojów w okresie dojrzewania.

5. [Wirus nabytego niedoboru odporności – HIV \(gimnazjum\)](#)

Lekcja omawiająca właściwości wirusa nabytego niedoboru odporności (HIV) i chorobę AIDS oraz odpowiedź immunologiczną podczas infekcji wirusem.

6. Seria krótkich animacji dotyczących biologii układu rozrodczego (szkoła podstawowa):

- [Męski układ rozrodczy](#)
- [Budowa i funkcja jajników](#)
- [Hormonalna regulacja owulacji](#)

Animacja przedstawia hormonalną regulację wzrostu i rozwoju pęcherzyka jajnikowego kończącego się uwolnieniem komórki jajowej (oocytu II rzędu) z pęcherzyka Graafa.

- [Droga pełna niebezpieczeństw](#)

Animacja przedstawia drogę pokonywaną przez plemniki podczas zapłodnienia.

- [Proces zapłodnienia](#)

Animacja przedstawia proces połączenia komórki jajowej z plemnikiem.

- [Budowa komórki jajowej](#)

Animacja przedstawia budowę komórki jajowej.

- [Hormonalna regulacja ciąży](#)

- [Stadia rozwoju zarodkowego i płodowego człowieka](#)

- [Ciąża a zmiany w organizmie kobiety](#)

Animacja przedstawia zmiany w organizmie kobiety podczas ciąży.

7. [„AIDS w Afryce” \(szkoła ponadgimnazjalna\)](#)

Film z cyklu TED Talks. Emily Oster analizuje z ekonomicznego punktu widzenia statystyki dotyczące AIDS w Afryce i dochodzi do zaskakującego wniosku – wszystko, co wiemy na temat rozprzestrzeniania się wirusa HIV na kontynencie afrykańskim jest błędne.

8. [Szczepionki na HIV i grypę \(gimnazjum i szkoła ponadgimnazjalna\)](#)

Film z cyklu TED Talks. Seth Berkley tłumaczy jak postęp nauki w tworzeniu szczepionek, ich produkcji i rozprowadzania przybliży nas coraz bardziej do likwidacji wielkich światowych zagrożeń -- od AIDS przez malarię na grypie kończąc.

9. [Film „Dowód miłości”](#)

Film opowiada o pochopej decyzji podjęcia współżycia seksualnego i emocjonalnych konsekwencjach.

10. [„Dlaczego jesteśmy szczęśliwi” \(szkoła ponadgimnazjalna\)](#)

Film z cyklu TED talks. Dan Gilbert kwestionuje tezę, że jesteśmy nieszczęśliwi, jeśli nie dostaniemy tego, czego chcemy. Nasz „psychologiczny system odpornościowy” pozwala czuć się szczęśliwymi nawet wtedy, gdy rzeczy nie układają się tak jak zaplanowaliśmy.

11. „Dlaczego kochamy i zdradzamy” (szkoła ponadgimnazjalna)

Film z cyklu TED talks. Antropolożka Helen Fisher podejmuje temat miłości. Tłumaczy jej ewolucję, podstawy biochemiczne i znaczenie społeczne.

5. O Autorach

Anna Putyńska jest psychologiem szkolnym, nauczycielką wychowania do życia w rodzinie. W indywidualnej praktyce terapeutycznej zajmuje się problematyką relacji małżeńskich i rodzinnych, ciąży, porodu, prokreacji, a także wychowania i trudności szkolnych. Prowadzi spotkania z rodzicami, szkolenia dla nauczycieli, wychowawców. Była konsultantką ds. wychowania w Ośrodku Doskonalenia Nauczycieli, obecnie współpracuje z tą instytucją.

Leszek Putyński jest pracownikiem Zakładu Psychopatologii i Psychologii Klinicznej Instytutu Psychologii Uniwersytetu Łódzkiego oraz rzeczoznawcą MEN w zakresie przedmiotu Wychowanie do Życia w Rodzinie. Jest również autorem kilkudziesięciu artykułów naukowych, publikowanych głównie w czasopismach medycznych o zasięgu krajowym i międzynarodowym. Pracę naukowo-dydaktyczną łączy z praktycznym wykonywaniem zawodu psychologa klinicznego.

